

PAKİSTAN GEZİSİ

Dr. M. ŞÜKRÜ AKKAYA

Yedi hafta süren gezinin iki haftası Irak'ta, ikisi (Basra-Karaçi gidiş geliş olmak üzere) denizde, üçü Pakistan'da geçmiştir. (26 Ocak-16 Mart 1950).

Gidiş geliş mesafe tutarının yeryuvarlağı kuşağının üçte birine tekabül ettiği göz önünde tutulursa, 48 kişilik kafilenin bu külfetli yolculuğunun, arızasız, hastaliksız geçmiş olmasını, gezinin iyi tertiplenmesi yanında, Hükümetimizin, Irak, bilhassa Pakistan hükümetlerinin azamî muzaheretleri sayesinde olageldiğini kaydetmekle bir hakikati, aynı zamanda bir şükran borcunu ifade etmiş oluruz.

Gezi gerek öğrenci gerekse öğretim üyeleri için hem pratik hem de manevî bakımdan faydalı olmuştur.

Pratik bakımdan: Gerçi-kestirilen uzun mesafelere mukabil ayrılan vaktin azlığı yüzünden-muayyen konular üzerinde gereği gibi inceleme imkânı olmamıştır. Fakat bilhassa Coğrafya Öğrencileri için kurâk-ıslak, sıcak-soğuz vesaire suretindeki türlü iklim, ova, çöl, dağ suretinde türlü arazi, Şat ve İndus gibi heybetli Irmaklar, Karadeniz'in takriben dörtte üçüne tekabül etmesi dolayısıyla iç deniz mesabesindeki Basra Körfezi, Hint açık Denizi gibi harikalar dolu tabii, geniş Basra hurmâlıklarıyla yaygın Pakistan düzlüklerinde feyiz ve bereket fişkırtan muazzam sulama tesisleri, asfalt ve demiryolu şebekeleri, urbanizm-imar faaliyeti ve nihayet iktisadî, içtimaî, halk yaşayışı gibi çok mütelevvi' *kültürel* hususiyetlerin çeşitli yönden faydalı olduğu muhakkaktır. Bilhassa insanın hayâlen tasavvurda güçlük çektiği engin ovaların, denizlerin yakından müşahade edilmesiyle görüş ufkunun sonsuzluğa doğru açılması ayrı bir kazanç teşkil eder.

Manevî bakımda: Bu sonsuzluğa doğru yayılan engin ovaların, denizlerin mübarek atalarımızın canlı, zengin hâtıralarını taşımakta olduğu şuurunun uyanması şüphesiz önemli manevî bir kazanç teşkil eder. Daha bir nesil önce devletimizin hükümlerlik çevresi içinde bulunan Suriye, Irak, Suudi Arabistan gibi geniş ülkelerde, 800 yıl Türk kültür hakimiyeti altında bulunan Pakistan'da¹ Milletimize karşı besle-

¹ Pakistan'a ilk Türk hâkimiyetinin, Büyük Türk Hakanı Gazneli Mahmud'un 1000-1026 yılları arasındaki istilâ akınlariyle başlamış, 1206 da Aybek ve damadı Eltûtmuş ve halefleriyle temsil edilen Dehli Sulfanlariyle devam etmiş ve 1526 da başlıyan Babürşah ve büyük halefleri Ekberşah, Cihangirşah vesaire tarafından 18. yüzyılın ortalarına kadar uzanmıştır. Pencap bölgesine İngilizler ancak 1849 da el koyabilmişlerdir.

nen derin saygı ve sevgiye yakından şahit olmak ve muazzam saraylar, parklar, türbeler, camiler vesaire suretinde halen olduğu gibi muhafaza edilen tarihî âbideleri bizzat görmek suretiyle memleketimizin kültür dünyasında işgal etmekte olduğu müstesna mevkiî şuurla idrâk etmek ve binnetice yurdumuzun son ileri hamlelerinin kıyaslayabilmek gibi fevkalâde önemli kazanç sağlanmış olması da bir vakıadır.

Irak'ta: Ankara'dan 64 saatte Bağda'da varıldı. Irak'ın bilhassa maarif mümessilleriyle bizim elçilik erkânı tarafından karşılandık. Irak Hükümeti kafilemizi sahavatiyle Arap ve İslâm âleminde dillere destan olan, Hatim Tay'ın ruhunu taziz edecek şekilde, sevgiyle ağırlamış, kültür müesseselerini ziyaret hususunda hiç bir fedakârlıktan çekinmemiştir. Kırıl Naibi, Baş Vezir hey'etimizi kabul, samimî hasbihal etmek suretiyle iltifat buyurdular¹, Mehmandar olarak tferik edilen Profesör, Umum Müdür, Bayan Müfettiş gibi Eğitim Bakanlığının yüksek şahsiyetleri büyük bir tevazu ve feragatle üniversite camiasını, Kız kolejini en son yapılan Sümer kazılarını, bilhassa Sümer- Ur hanedanına ait kıymetli eserleri, bu arada aynı zamanda yüksek bir san'at eseri olan altın ve sedef kaplı harp'i ihtiva eden Irak müzesiyle Etnoğrafya şubesini, 37 metre yüksekliğinde 25 metre genişliğinde, 30 metre kadar derinliğinde olup Sâsânî Hükümdarı I. Şapur tarafından İsa'dan sonra 250 yılında yapılan ve şair'e "Ha ey dil-i ibratbin ez dide nazar kün han, Eyvan-i Medâyin ra âyine-i ibret dan) = "Ey ibret görücü gönül nazar kıl, Medayin saraylarını ibret aynası bil,,. İlhamını veren muazzam tören salonu Takı kisra-şahane kemer ile sarayını, Osmanlı padişahlarının bilhassa Kanunî Sultan Süleymanla IV. Murad'ın eser'i himmetleri olan Kâzimiyye, İmamı âzam Abdülkâdir Ceylânî külliyelerini gezdirdiler, spor kulüplerine göturdüler güzelliği ve esâletiyle dünyaca şöhreti olan arap atlarının yarışlarını gösterdiler.

Irak'ta, tahsisen 500,000 nüfusuna rağmen Bağdat'ta, genel olarak Osmanlı Devleti karakterini korumakla beraber iktisat bilhassa Millî Eğitim alanında oldukça ilerleme kaydedilmiş olduğu intibai uyanmaktadır. Tıp Fakültesi nisbeten modern bir manzara arzettiği gibi² Tarih sahasında da bazı telif eserleri göze çarpmaktadır. İlim Akademisi mesabesindeki kurulun müktesebatı da istikbal için vadedici bir durumdkdır. Kız talebenin tahsiline bilhassa önem verilmektedir ; verilen malûmata göre 30,000 kız talebe 1200 bayan öğretmen bulunmaktadır.

¹ Kırıl naibi hazretlerinin yarış yerindeki hususî köşklerinde kabulleri sırasında harbiye veziri Şakir Elvâdî Paşa ile görüşürken, bizim harbiye mektebinden sınıf arkadaşlarımız olduğumuz anlaşıldı. Müştereken tanıdıkların, hatıralarını andık. Irak Kız talebesini nasıl bulduğumuzu sordu. 20 yıl sonra Irakta artık Türkçe konuşana rastlanamayacağına esef ettiğini söyledi.

² Eczahanelerin pek göze çarpacak kadar çok oluşu, bazan kırk adımda bir olmak üzere, umumî sağlık durumunun lehine olmasa gerek.

Buna rağmen kız kolejinde veya Güzel Sanatlar şubesinde gördüklerimiz bizim ortaokul seviyesini pek geçmemektedir. San'at okul veya Enstitüleri bize nisbetle hayli geridir.

Öğretim üyeleri arasında yabancı olarak ezcümle Mısırlı'lardan faydalanıyorlar, yerli ekalliyetlerden bilhassa kız öğrenci ve bayan öğretmen olmak üzere Ermeniler, bir hadde kadar Türkler rol oynamaktadırlar. Avrupalı veya Amerikalı öğretmenle hemen hemen karşılaşmadık. Avrupa'da tahsil etmiş olanlar da göze çarpacak kadar çok değil.

Millî Eğitim öğretimi kuvvetli bir din havası içinde cereyan etmektedir. İlk, orta ve lise kısımlarında din tedrisatı yapılmakta olduğu gibi ilahiyat Fakültesi de oldukça önemli yer tutmaktadır. Kız talebe Üniversiteye çarşafı devâm ediyor.

Dünya kültürüne beşiklik etmiş olan, mucizeli Sümer kültürünün mümessili Gudea'ların, Sargunların, Naramsinlerin, Hamorabilerin, Nabukadnesar'ların, İskender'lerin, Keyhüsrevlerin, Haruni-eşidlerin Kanunî Sultan Süleyman'ların hükümrân oldukları taşsız kerestesiz, Irak bölgesinde çıplak tabiat olduğu gibi duruyor, bir zamanlar Sümer rahibelevlerinin ilâhi terennümlerinin aksettiği Mezopotamyada bugün Kız Koleji korusunun yanık seslerle okuduğu "Fi sebilî vatani şehida,, nakaratı çınlamaktadır.

*

Basra ile Bombay arasında ulaştırmayı sağlayan İngiliz deniz yolu şirketinin 5000 tonluk 4 gemisinden birini teşkil eden Damra ile yedi günde Karaçi'ye vardık. Takriben 100 kilometre uzunluğundaki Şattularabın bulanık sularını aşarken yer yer Basra ây'asının kasırlarının süslediği, sahilden kısmen 35 kilometreye kadar uzayan hurmalıkların arkasında, Necef çölü'nün kızgın ufuklarında, güneş füsunkâr renkleri husule getiriyor, güvertede Kız öğrencilerin Şakrak seslerine erkeklerin katıldığı davudi sesler, 50U yıl önce Atalarımızın cevalân ettiği buralardan Hint sularına selâmlar götürüyordu.

* *

Ortalık karardıktan sonra İran sahillerinde Kızıl alevler pırıldamaya başladı; gittikçe çoğalan ışıkların ortasında bacalardan yükselen alevler âteşgedelerin timsâli halinde garip şekilde akisler yapıyordu, arka yamaçlardaki sayısız ışıklar yerle gök'ü birleştiren lâhutî birer mabet hissini veriyorlardı: Dönüşte bir saat kadar görmek fırsatını bulduğum, oldukça işlek bir şehir olan İran petrol tasviyhanelerinin bulunduğu Âbâ'dan şehri.

Musuldan itibaren başlayan, Basra körfezinde, Ra'sunnur da, Bahreyn adalarında gittikçe artan bu ışıklar medeniyetin damarı petrol tesisatının nişaneleriydi. Basra körfezinin Arabistan sahillerine yakın sığ yerlerine açılan kuyulardan petrol istihsal edildiği söyleniyordu.

Basradan 12 saat kadar yol alan gemi, Basra körfezinin batı

kuzeyinde İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Küveyt açıklarında demir attı. Çok möhmel fakat oldukça işlek olan Küveytte su bulunmadığından su ve sebze yi Basra'dan temin ediyor, İki gün sonra Bahreyn adalarına varmamız icap ederken gittikçe şiddetlenen fırtına ve tam manâsiyle dağ gibi yükselen dalgalar yüzünden gemi 24 saat ileri geri çalkandı. Kaptanlar 23 yıldır böyle şiddetli fırtına olmadığını söylüyorlar. Yolcuların ekserisini, kız talebelerin hepsini, deniz tuttu; Tabiatın bu hârikası karşısında Dünya şampiyonu Yaşar pehlivan da perişan yatıyordu. Çoğu Şiî hacısı olan Pakistanlı, Hindistanlı yolcular artık dünyanın sona erdiği kanâatinde tövbe istiğfar etmeğe, cemaat halinde tekbir getirmeğe başladılar. Neden sonra deniz huşunetini kaybetmeğe, korkunç dalgalar yatışmağa başladı; meğerse İran'da olagelen zelzelenin akisleriymiş. Bahreyn'in 30 mil kadar açıklarında Gemi demir attı. Bahreynin ateş kırmızısı al kavuklu kuzgûnî siyah polisleri kontrole geldiler. Küveytte olduğu gibi burada da, İngiliz makamlarından alınması gereken, vizemiz olmadığından, inci bahçelerinin bulunduğu eski Sümer cenneti Bahreyine çıkamadık.

Bahreyinde Suudî Arabistana nisbetle cezaların hayli hafif olduğu söyleniyor; suudî arabistan'da hırsızların elinin kesilmesine mukabil Bahreyinde yerli 16 yabancı 13 gün hapsediliyor. Suudî Arabistan da zânî ve zânîyeye 80 sopa çekilmesine mukabil bahreyn sultanı her gece bir arap dilberi ile evleniyor ve boşuyormuş! dalgıçların 30 kulaç derinliğinden çıkardıkları incilerin irisi 500 küçüğü 5 Türk lirasına satılmış.

Hürmüz Boğazını geçtikten sonra Umman denizinde Cam gebeği yeşili, gitgide koyu lâcivert bir renk aldı. Fakat tasavvurun fevkinde, başkaca ne Karadeniz ne Akdeniz ve ne de Atlas denizinde rastladığım şekilde, hakikaten çarşaf gibi dümdüz. Küçük Basra körfezinin kıyamet koparcasına yaptığı fırtınaya karşı koca Umman denizinin bu vakar ve sükûneti gerçekten büyüklüğe yakışır bir edâ idi.

Artık Karaçi açıklarında, yani bizzat İngiliz Gemisinin büfesinde "Pakistan karasularında alkol satmak yasaktır,, suretinde tedbirli olmak gereken bölgedeyiz. Solda yassı, kirli sarı, ne bir ağaç ne de ot bulunan, vahşi dağlar uzanıyor.

Karaçi'nin Burma Shell petrol kazanları, şamandıraları, mendirekleri ve hayli yekûn tutan vinçleriyle büyük modern limanına girerek, rıhtıma yanaştığımız zaman (ekserisi genç ve başı açık, azı kalpaklı, kavuklu, fesli, denizciler beyaz kasketli olmak üzere) 1,000 kadar halk derin bir heyecanla bizi karşıladı.

Pakistan da: Gemt rıhtım'a yaklaşınca kabilemiz Pakistan ve Türkiye bayraklarını çektikten sonra üç defa "Pakistan Zindebat,, selâmımıza karşı rıhtımda ekseriyeti teşkil eden genç talebe aynı şekilde "Türkî Zizebat !,, la mukabele ettiler. Sayısız fotoğraflar çekilirken arada "Kaidi Âzam-Büyük Önder payende bat!,, "İnönü payende bat,, ses-

leri yükseliyordu. Karaya ayak bastığımız zaman Pakistan Hükümeti adına Üniversite Rektörü Halim Sahip ve diğer ileri gelenler selâmladılar. Kafile başkanımıza, Pakistan'ın güzel adeti veçhile, türlü çiçeklerden yapılmış hamayiller takıldı. Eşya bir otobüse yerleştirildikten sonra kız talebe, ikametlerine tahsis edilen kız kollejine, erkekler devletin misafırhanesi olan "Buluç Mes., e otobüslerle gitti.

Öğleden sonra saat 4 de talebe federasyonunun tanışma çayı kur'andan bir aşır okumakla açıldı. Rektör Halim Sahip'in İngilizce olarak verdiği cemilekâr "Hoş geldiniz !,, nutkundan sonra bir tarih profesörü, Selçuklulardan başlayarak, Türk tarihinin önemli anlarını belirtti. Kafile başkanı Danyal Bediz'in Türkçe söylediği mukabil nutuk İngilizceye tercüme edildi.

Bundan sonra üç hafta sürecek olan sonsuz ziyaretler, ziyafetler başladı, İlk olmak üzere Kaidi âzam Ali Cinnah'ın hemşiresi Miss Cinnah'ın —kapısında toplar ve muhafız kıt'a nöbetçilerinin bulunduğu— kasrında önce kız talebeyi sonra erkekleri kabul buyurdular. Vedada "Aziz Türk milletine selâmımı götürün,, suretinde iltifat ettiler.

Karaçi'nin hayvanat bahçesini ziyaretten sonra çıkış kapısında olağanüstü bir kalabalıkla karşılaştık. Hâki elbiseli, gri kalpaklarında taç kılıklı alâmet taşıyan, göğüslerinde birer rölyef bulunan polis memurları bir düzeye inzibatı remine uğraşıyorlardı; meğerse İsmaililerin reisi "Sultan Muhammed Şah,, Ağa han tebaa-cemâatinin ibadetine riyaset ve vaz ediyormuş. Külfetli müsaadelerle tahta perdeyle çevrilmiş olan geniş sahaya girdik. Hükümdar Reisin iki yeşil ortasında kırmızılı, taçlı filâma taşının lüks otomobili kapıda bekliyor, 100 kadar otomobil bir o kadar araba duruyor. Bir nevi Kerbelâ Haccı mesabesinde olan buraya gelen tebaya mahsus yüzlerle muvakkat tahta, hasır barakalar kurulmuş. Sayısı belki on bine varan kadınlı erkekli, başörtülü, fesli, kalpaplı, kavuklu, cemaate yaptırdığı ibadeti ancak uzaktan seyredibildik. Huzuruna girebilmek için protokola tabi merasimin gazeteyle ilân edildiği söylendi. Bu vesile ile şöyle bir fıkra anlatıldı: — insanları nasıl kendine taptırıyorsun ? sualine: — Ağa Han Hintliler ineğe tapıyorlar; ben inekten fazla bir şey değil miyim ? demiş.

İkinci çayına Sayın elçimiz Nebil Batur, ikamet etmekte olduğu aynı zamanda elçilik makamı bulunan, Palas oteline davet' etmişti. Başta Büyük Elçimiz ve refikaları olmak üzere elçilik erkânı tevazu' ve iltifatla ağırladılar.

İslâm cemiyetinin çayında Cemiyet ileri gelenleriyle, azası bulunan, Suudî Arabistan Elçisi Abdülhâmid el Hatib çok yakınlık gösterdiler. Sırma egeli, beyaz ipek kefiyesi, sırmalı maslağı ve altun cenbiye-hançeri ile millî kıyafetini koruyan Seyyid Abdülhâmid, yalnız haricen vakur bir Arap emiri olarak kalmıyor, konuştuğu zaman telâffuzda ahenk, ifadede fasahat, ilmî vukufta vüsatıyla muhatabını cezbediyor. Türkiye'de inkılâp ve lâyıklığın durumun hakkındaki sualine: "Son yıl-

larda Türkiye'nin umumî inhitatına muvazî olarak din ulamasının da cehil ve gaflete dalması, hakikat yerine menkûlatın yer alması, fertle Tanrı arasına bir takım cahillerin girmesi dolayısıyla tarikat ve evliya zümresinin revaç bulması yüzünden, tıpkı Suudî Arabistan'da olduğu gibi tekke ve türbelerin kaldırılması zaruretini gören Atatürk'ün bir hamlede din ve dünya işinin ayırdığı, aradan bir nesil geçtikten sonra ilk okullara din dersi konduğu, hakikati diniyeye uygun tahsil görececek bir ilahiyat Fakültesi açıldığı,, suretindeki izahlarımdan fevkalâde mahzuz oldu. Hey'etime Hoox Bay Plaj mevkiindeki küçük sayfiyesinde, şahsen hizmet ettiği alaturka bir ziyafet verdi, İlahiyat Fakültesine verilmek üzere kendi relifi, edebî ve ilmî eserlerden ibaret, 12 kitabını bir masajla hediye etti ve Suudî Arabistan'a davet edeceğini söyledi.

İslâm cemiyetinin çayında çok mütenevvi ve garip şekil arzeden mahallî ensirumanla Halk havaları çaldılar.

Pakistan Maarif veziri Fazlurrahman, Başvekil Liyakathan, Vali umumî Nazımüddin Han heyetimizi büyük bir tevazuyla kabul buyurdular, ikramlar, iltifatlar ettiler, Vali umumî büyük merasim salonunda herkesle görüşerek samimî hasbîhallerde bulundular. Salonun büyük duvarını 7 metre uzunluğunda bir metre genişliğinde sırma ile âyet işlenmiş, Suudî Arabistan'ın hediye ettiği kâbe örtüsü, bayağı bir tahtı andıran yaldızlı koltuğun karşısındaki duvarı Kaidi Âzam Ali Cinnah'ın yağlı boya tablosu süslüyordu. Başvekil'in refikası bilhassa kız talebe ile meşgul oldular. Maarif vezirinin modern kübik köşkü'nün bahçesinde verdiği Gardenparti'de memleketin Yüksek sosyetesini teşkil eden münevver bayanlar da bulunuyordu.

Bahriye mektebi, Kolejler, Enstitüler gezildi, İlahiyat Fakültesi bilhassa talebesinin çokluğu ile dikkati çekiyordu ; kız talebemizin girmemesini rica ettiler. İki Hafız aşir okuduktan sonra alelusul İngilizce nutuklar verildi. Hepimize birer Kur'an hediye ettiler.

Gerek resmî mahiyetteki nutuklarda gerekse hususî görüşmelerde, konuşmaların siklet merkezlerini müslümanlık teşkil ediyor, bizzat Maarif veziri Müslümanlığı önemle tebarüz ettiriyor. Müslüman birliğinin kurulmasını Arap dilinin müşterek dil olmasını telkine çalışıyorlar. Gariptir ki bu kadar koyu din havasının estiği Karaçi'de belli başlı bir camiye rastlamadım. Bu herhalde Karaçi'nin daha ziyade iktisadî bir merkez olarak son zamanlarda gelişmesi dolayısıyla olsa gerek. Başkaca bizzat kerpiç yapılı sönük köylerde dahi cami, mümkünse beyaz taştan, hiç olmazsa alçıdan, yapılmakta, cephe dıvan ikişer metre yüksekliğindeki dörder minare minyatürleriyle süslenmektedir. Lahor gibi en büyük kültür merkezinde ise Ekber Şahın muazzam Saray'ı karşısında üç büyük kubbesi (kapısı üzerinde Ebül Tuğra Muhiddin Muhammed "Evrenk, Zeyb,, 1084 tarihini taşıyan), 160X160 metre yüzeyindeki büyük namazgah avlusuyla mescidi şahiden başka, kamilen yüksek surlarla çevrilmiş bulunan eski lahorda (yalnız Abidin İtil ile

benim görmeğe muvaffak olduğumuz) yine Evrenk Zeyb tarafından, herhalde Sinlerin altın kubbeli türbelerini ehemmiyetten düşürmek için olacak, üç büyük altın kubbeli cami cidden heybetli bir manzara arz etmektedir.

Pakistan gezi planı, oldukça uzun müzakerelerden sonra kararlaştı: Karaçi'den doğru kuzey batıdaki Peşaver'e gidilecek oradan Taxile, Ravel-Pendi, Lahor, meşhur barajın bulunduğu Sakkar, Mohancodaro'dan Karaçi'ye dönülecek. Pakistan hükümeti büyük bir alicenaplıkla kız talebeye bir yataklı, erkeklere kuşetli (yatmak imkânı veren) bir vagon ikisi arasına da mükellef yemekli vagon tahsis etti.

10 Şubatta 15.30 da Karaçi'den hareket ettik. Devlet Demiryolları idaresi herbirimize bir sürü broşürleri, harita ve fotoğrafları ihtiva eden birer paket hediye etti. Arazi başta kum çölü manzarası arz ederken gitgide fundalık ve nihayet geniş şeker kamışı, pirinç, buğday ve yonca tarlaları halini aldı. Tren kâh İndus ırmağına paralel, kâh köprülerden geçmek suretiyle devam ediyor. İstasyonlarda bazan üç günlük yerden geldikleri söylenen coşkun halk grubu bizi karşılıyor, mızıkalar çalıyor, nutuklar veriliyor, muz, portakal hediye ediliyor. Kuzey bölgesindeki istasyonlardan birinde uzun kır sakallı, müheykel bir zat —belki de bir hoca— halka hitaben :

— Bunlor islâmın sancağını göklere yükselten, Avrupa'nın göbeğine götüren Türklerdir. Bunların ellerini öpmek lâzım diyerek ellerimizi öpmeye koşmak suretiyle emsalsiz bir sevgi heyecanı yarattı ve hepimizin gözlerini yaşarttı.

40 saat kadar yolculuktan sonra Peşaver'e vardık, İstasyonda şehrin ayanı, belediye ileri gelenleri ve batı kuzey eyaleti Maarif veziri muhterem Cafer Şah karşıladılar. Peşaver'de alelusul resmî makamlar, muazzam sahaları işgal eden kolejler ziyaret edildi. Çapı 8 km. tutan İslâmî Kolej binaları, kendine mahsus güzel camii, bilhassa zengin kütüphânesiyle fevkalâde enteresandı. Kolej ziyafetinde eyalet Başvekili, Sağlık ve Maarif vezirleriyle Evkaf komseri bulundular. Başvekil Abdülkayyum Han kültür münasebetlerinin devamını, birliğin elde edemeyeceği hiç bir şey olamayacağını, burada bizi kendi memleketimizde saymamız gerektiğini¹ ifade eden cemilekâr bir nutuk verdi. 22 telli kitar, iki telli kemence ve saireden mürekkep 12 kişilik musiki hey'eti türlü havalar çaldılar, millî şair İkbâl'in bestelenmiş şiirlerinden içli yanık seslerle gazeller okudular. Hanende sol eli kulağında olduğu halde sağ eli — bayağı sözün ve sesin ifade edemediği ince duygulan canlandırmak istiyormuş gibi— bir düziye hareket ediyordu.

Şehrin içinde, misline hemen hemen rastlanmıyacak bir heybet ve vüsate yükselen Ekber Şahtan kalma istihkâm-kale tamir ediliyor.

¹ Peşaver'de eski Türk eserlerinin muazzam kal'eler camiler vesaire suretindeki canlı âbidelerin bulunuşuna ima etmek istiyorlardı.

Çarşı Karaçiden daha kalabalık. Öküz, manda, eşek, at, deve, arabaları yanında bisiklet, motosiklet, kaptıkaçtı ve sayısız otobüs şehir içi ve etraf kasabalar muvasalasını sağlamaya koşuyor. Yalnız Karaçi'de gördüğümüz kutsal ineklerle riçkes denilen ye bisikletle insan tarafından çekilen araba-burada görülmüyordu.

Meşhur Hayber geçidine —İslâm halk ananesinde Hazreti Ali'nin bir nara ile muazzam kapısını söküp attığı söylenen Hayber kalesine— gidiyoruz. 10 dakikalık otobüs yolculuğundan sonra Cem'rud kalesine, geçidin methaline geldik. Battaniyelere bürünmüş sandal ayakkabılı, sakallı, beyaz şalvarlı, sırma külâhlı muhafız takımı bizi selâmlardı. Hudut zinciri açıldı. Takriben bir saat süren müstahkem Hayber geçidini aştık. Yer yer kaleler, tarassut kuleleri, icabında asfalt yolda geçide mani olmak için, kenarda bir sürü büyük beton bloklar bulunuyor. Geçit boyunca Efgân hududuna kadar demir yolu yapılmış; Virajlar geniş ve ortadan büyük çivilerle ikiye ayrılmış.

Ertesi gün civara elektrik ve su sağlayan Suvad regülâtuarına, Tibet ve Afgan hududundaki Hindukuş dağlarının eteklerine giderken yolda Dergi Minga köyünde okulu ziyaret ettik. Avlusu oldukça büyük. Yarısı talimhaneye, yarısı tarım-sebze ve ekim denemesine ayrılmış, Bina, dersane ve sıralar çok mütevazi. Duvarlarda Allah, Muhammed yazılı. Haritalar asılmış. Talebinin bir kısmı tüfenkle çoğu izci sopasiyete teçhiz edilmiş. Tiz kumandalar, sert hareketlerle yanaşık nizam taliminden sonra mükemmel bir geçit resmi yaptılar; kumandalar İngilizce veriliyor. Talebe çoğu yeşil olmak üzere hamayil taşıyor. Öğretmenin masasında yoklama defteri duruyor. Okulun dış duvarlarında güzel bir hatla vezizeler yazılmış. Köyde erkekler yerli tezgâhla uzun bezler dokuyorlar. Yollar kamilen asfalt, yarmalar payandalı, sedli.

Mahallî hükümet adına verilen bahçe ziyafetinde, diğer büyük şahsiyetlerin davetleinde olduğu gibi, çınlak İskoç mızıkacı havalarla gösteriler devam ederken İslâm kolej kütüphanesine gittim. 65 yaşında güzel arapça ve farsça konuşan Kütüphane Müdürü Abdürrahim Han büyük bir sevinç ve tevazula gezdirdi. Tarihî kıymeti haiz değerli elyazmalarının bulunduğu camekânların muhtevasını, vaktin müsaadesi nisbetinde, gösterdi. Kendi eliyle tertiplelediği iki ciltlik katalogdan Dil Tarih ve İlahiyat Fakültelerine hediye etti.

Kısa zamanda tesbit edebildiğim el yazmalarından bazılarını arzediyorum. Önce şurasını kaydedelim: Pakistan'ın genel havasına uyarak Kütüphane işinde de dinî görüş siklet merkezini teşkil ettiğinden, umumî mahiyette ilmî-kültürel eser mefhûmu henüz yerleşmemiş olmakla bu nevi eserleri bulmakta güçlük çektim.

1. *Keşşaf tefsiri*: Müellifin asıl nüshasından 866 da istinsah edilmiş. Ekber Şahın hususî Kütüphanesine ait bulunan bu eserin ka-

Hakikatte Arabistan'da bulunan başka bir Hayber kastedilir.

pağında Beylerbeyi Abdurrahim bin Muhammed Bayram'ın 322 tarihini taşıyan şu kayıt bulunmaktadır: Bu kitabın kütüphaneme dahil olmasından dolayı Allaha şükürler olsun. Bu tefsir mananın perdesini açmakta, dilerim ki Allah bana mütalâasını muaffak etsin ve emirleriyle nehileriyle amel edeyim.

2. *Sahih-i Buhari*: (3-4) 769, Mineli, Tanrı ve Peygamber adları kamilen yaldızlı.

3. *Fethülbari*; İbnül Hacer talefinden Şerh-i Sahih-i Buhari 833, Hadislerin 817-842 arasında toplanarak tamamlandığına göre kıymet arzetmektedir. Kâtibi Abdülaziz bin Yusuf-Mısır.

4. *Kıtabül İkna*: Teşhis, tedavi ve cerrahlıktan bahis tıbbî eser. Müellifi Sait Bin Heybettullah, müstensihi Ahmed Bin Muhammed Nebahan. Hicrî 481 de yazılmış, 440 yaprak takriben 100 yıl önce Şahcihanın kütüphanesinden alınmış.

5. *Acayibül Eş'ar*: Müslim bin Muhammed Şirazî Hicrî 690, Gayrı matbu olduğu ve İbni Halikân'ın eserinde bahsettiği söylenen bu arap edebiyatı Şah cihan Kütüphanesine ait bulunmaktadır.

6. *Mecmua-i Devavîn-i Hamse*: Unsurî, Ebül Farac, Necmüddin (Basılmamış), Abdülvâsî Cebelî, Halim Katran (basılmamış) Meşhette 172,1 de yazılmış.

7. *Kamusu Arabi-Şems-ülUlum*: Neşvan Bin Sayid El-Himyeri (vefatı hicrî 573) Firûz âbâdiden önce yazılmış, bir nüshası Berlin'de hâkim Muhammed Ecmel-Cami ül ezherinin bu esere büyük kıymet ifade ettiği söylenir.

8. *Fevatih-i Şerh-i Divan-ı Ali*: İranlı Kadı Mir Hüseyin Meybezi tarafından telif edilen bu eserin çok önemli olduğu söylenmektedir.

9. *Risa-il-i İlmil Bahriye*: Gayrı matbu olup yolları, yıldızları ve saireyi izah eden denizcilik tarihini ilgilendiren bir eser.

10. *Uklidis*: 15 hendesî makaleden ibaret, yunancadan, hicrî 211 de doğmuş olan Ebul Hasen sabit bin *Kurra* tarafından tercüme edilmiş; istinsahı 1140.

11. *Uklidis*: Haşiyesi İbnül Heysem,

12. *Miftahur Rahme*: Allaman Tuğraî tsfahani, Hakim Muhammed Ecmel bu eseri emsalsiz diye vasıflandırmaktadır.

13. *Zeyç-Zayice*: Uluğ Bey Han, 972 de kitabın sahibi Allame Hazlullah olmakla beraber müellif eliyle hatıra yazıldığına göre daha eski olmalı.

14. *Şer-i Adadı*: Abdülhak bin Seyfettin, Künyesi Dehlevî-Delhili olmakla beraber kendisi Türkistanlı olup eserlerini Türkçe yazardı.

15. *Maanil Ahbar*: Ebubekir Kelâabedî 803, Müellifin huzuriyle yazılmış olmakla önemlidir.

Bu münasebetle Lahor Üniversitesi Kütüphanesinde görebildiğim bazı elyazmalarını da ilâve edeyim:

16. *Tarih-i vefeyatıl Ayan İbni Hallikân*: 1012, 933 yaprak Müstensihî Muhammed bin Ahmed.

17. *Tarih-i Ferište*: Ebul Muzaffer İbrahim Adil Şah.

18. *Tarih-i Ekber*: Nizamüddin Ahmed bin Muhammed El Hervî, tarihi 502 Farsça.

19. *Padişahnâme Tarihi Hindistanî*: Abdülhamid, Farsça (İngilizce tercümesi var).

20. *Külliyatı Atiar*: 857 655, Büyük hacimde biricik nüsha olduğu söyleniyor.

21. *Tuhfe i Nizami*: 123.

22. *Ravzatşşuhedâ* : Vaiz Kâşifi. 1014, 290.

23. *Külliyatı İmad Fakih*: 420.

24. *Mesnevi Heftpeyker*: Nizamî, 1027 Fevkalâde yaldızlı ve mineli.

25. *Milalünnihal*.

26. *Tarih-i Keşmir*: 233.

27. *Kitabi İtkussanî*: Malikî mezebi, 410 *En eski ve yegâne ceylan derisine yazılmış eser olup kitabın dışında türkçe "âsari atikalardan bir kitapdır ve sonunda 1329-412 senesinde yazılmıştır,, ibaresi bulun' maktadır.*

28. *Nizamînin Afıtapname, Heftpeyker, Leylâ ve Mecnun, Mahzeni Esrar, İskendernâme eserleri* (13 -16).

29. *Divan-ı Gurre-i İkmal*: Milâdî 14. Asır, 429 Manzum.

30. *Ravzatussafanın üçüncü cildi.*

* *
*

Peşaver'in yanibaşında yapısı bitmek üzere olan, Asya'nın en büyük şeker fabrikasını (yıllık kapasitesi 45.000 ton) gezdik. Akşam yemeği Edvard kolejinde yendi. Başvekil Maarif, sıhhiye vekilleriyle bölgenin Başkumandanı resmî elbiseleriyle hazır bulundular. Önce kolejin İngiliz Müdürü sonra Başvekil nutuk verdiler. Profesör Abdülhamid Enver, o güne mahsus olmak üzere yazdığı, hey'eti, Türkiye'yi Atatürk'ü tebci eden ordu dilindeki şiirini okudu. Sonra Peygamber Süleyman'la Seba Melikesi Belkıs'ın huzurunda ola gelen, bir çocuğa hak iddia eden iki ananın davasını, muhteşem sırmalı Hind kumaşı kostümlerle temsil ettiler.

Peşaver'de Ekber Şah devrinden Başkumandan Mehabet Han'ın yaptırdığı cami dikkati calip bir mimarî arzediyordu. Minareler iki şerefli ve tıpkı kule biçiminde, avluyu çevreleyen revaklarda —tıpkı Bağdad'da olduğu gibi— medrese veya okul hücreleri bulunmakta, mevsimin müsait olması dolayısıyla küçük öğrenciler düz .damlarda, bizim eski mahalle mektebi ayarında, din dersleri, kur'an okuyorlar.

20 Şubat'ta Ziyaret ettiğimiz devlet koleji diğerlerine nisbetle hususiyet arz ediyordu. Talebe talimhane mesabesindeki geniş avluda 5 grup halinde askerî nizam üzere toplanmış, gruplar ayrı ayrı fakat her grup kendi içinde yeknesak üniforma taşıyorlar. Boru ve trampalar selâm havası çaldıktan sonra üç çocuktan biri Kur'andan bir aşır okudu. Üçü birlikte bir münacat okudular ; Refrenler'i bütün öğrenciler tekrarlıyorlar. Bir bayrakta Allah, Muhammed yazılı. Yeşil bir bayrağa "Türk birader ve hemşirelerimiz sefa geldiniz,, yazılmış. Hemen hepsi tüfekli olan öğrenciler muntazam bir geçit resmi yaptılar. Tamamiyle askerî okul intibamı veren müessese bayağı bir sivil kollejdî. Öğretmenlerle biraz hasbihalden sonra veda ettik.

Peşaverden Trenle ayrıldık. Nevşehir, Kabil Irmağı üzerinde muazzam müstahkem kalenin bulunduğu, Attok, Kampelpur istasyonlarından Hasanaptal'a vardık. Kampelpur'da büyük istasyonun istiap idemediği bir kalabalık, izciler, bayraklar ve mızıkacı ile karşıladılar. Atatürk, Türkî Zidebat, Pakistan, İslâm Payendebat nidaları, Allahuekber sedaları yükseliyor, nutuklar veriliyor, başkana ve kızların mümessiline müteaddit çiçek hamayiller takılıyor sepet sepet muzlar sunuluyor, binlerle genç ve ihtiyarın heyecan dalgası göklere yükseliyor. Vah istasyonunda günde 500 ton çimento istihsal eden büyük fabrikada kucak kucak baharlı kokulu fulyalar dağıtıldı. Fabrikanın toplantı salonunda bol ananas ve punç şerbetli öğle yemeği verdiler.

Otobüslerle Büyük İskender'in M. ö. 327/325 yıllarından şenlendirdiği Taşşehir demek olan Taxila'ya geldik. Kazılarak meydana çıkarılmış olan şehir harabelerini, bir tepe üzerine kurulmuş olan Buda Manastırını, kutsal stupa'ları, gusulhane, dersane vesaireyi, hafriyatın kıymetli eserlerinin teşhir edildiği müzeyi gezdikten sonra, 1919 da Efganista'nın istiklâl savaşını müteakip yapılan sulh dolayısıyla tarihi yer olan, Ravelpendi'ye geldik.

400.000 kadar nüfusu olan Pendi'de şehrin en zengini olup Hindistan'a dönmek istemiyen Hindu'nun büyük bonmarşesinde akşam ziyafeti verildi. Reisül Hükeroa ünvanını taşıyan baş hâkim bilvesile aile hukukunda şeriyat esaslarının, diğer medenî işlerde İngiliz Kanunlarının carî olduğunu, zamanla medenî kanunun tevsi etmek zaruretine kani bulunduğunu anlattı. Ertesi gün 2200 metre yüksekliğinde ve etrafı uzaklara kadar ormandan ibaret olan Pakistan'ın sayfiyesi Murre yahut Mari'ye gidildi. Türk adetlerini bilen açık fikirli Belediye Reisi şiş köftesi ziyafeti verd.

23 Şubat'ta Pakistan'ın en büyük şehri, gerek tarihi gerekse âbidevi değerleri dolayısıyla en büyük kültür merkezi Lahor'a vardık. Taşdığı büyük kültür müesseseleri ve Hindistan hududuna yakın olması, aydın cemiyet hayatı dolayısıyla bizim İstanbul'a benzemektedir; Stratejik mülâhazalarla Lahor'a nisbetle çok yeni olan Karaçi-bizim Ankara gibi devlet merkezi olmuş.

Lahor'da keyfiyet ve kemiyet bakımından karşılama töreni, çelenk ibzalı, türlü ilim ve kültür müesseselerinin ziyareti, resmî hususî davetler son haddini buldu. Pakistan sergisi ve olimpiyadının aynı zamana rastlayışı dolayısıyla Lahor bir şehrayın manzarası arz ediyordu. Kalaçağımız 5 gün zarfında yapılacak ziyaret ve davetlerin sayısı kırkı bulmakta olduğundan ihtisar etmekte çok zorluk çekildi. Resmî ve hususî şahsiyetlerin davetlerini karşılayabilmek için iki gruba ayrılmak zarureti hasıl oldu.

İlk günü evvelâ Pakistan'ın Millî şairi Feylesof ikbal'in, yapılmakta olan, âbidevi türbesi ziyareti edildi. Sonra (16. Yüzyılın ilk yarısında) Ekber Şah'ın¹ başlayıp oğlu Cihangir Şah'ın tamamladığı, hakikaten tarif ve tasvire sığmaz, heybetli kale, Kurultay, divan-ı has, divan-ı âm, harem ve harem-i has suretinde her biri bir külliye mesabesindeki saraylar, üç kubbesi, namazgah vazifesini gören muazzam avlusuyla mescidi şahî, uçsuz bucaksız bir park içindeki muhteşem mimarisıyla tanınmış olan cihangirşahın türbesi, fakülteler, kolejler, çağatay üslûbu denilen resim sergisi vesaire gezildi.

24 Şubat Cuma günü vaktiyle 1937 de Türkiye'yi gezen, merhum Ali Çetin Kaya'nın misafirperverliğini zevkle hatırlıyan, muhterem Fatıma Bigüm'ün ziyafetine gittik. Kadınların kafesten, peçeden kurtulması gerektiğini söyleyen sayın milletvekili Türkiyeyi bir daha ziyaret etmek arzusuna olduğunu ifade ediyordu.

Lahor'un 30 kilometre kadar yakınında diğer iki arkadaşıyla, görmek fırsatını bulduğum Taç Atarı köy ve mektebi çok calibi dikkattir: Takviyeli ilk veya orta derecedeki köy okulunda ziraate önem verilmektedir. Duvarlarda öğretici çiftçi vecizeleri (meselâ sapan derin, mahsül çok...), islâm büyükleri cedveli, islâm fütuhatının basit haritası, bilhassa şu ahlâkî tavsiyeler dikkate şayandı: Kibirten, vehimden, cahil kerametferuşlardan, devrin firavunlarından, taklitten (ister şarki isterse garbî), zenperestiden, fırkaperestiden, şahsî garazdan, millî vatani taassuptan sakın! Tertipliyen: öğretmen Beşir Ahmet.

28 Şubatta sayısı bini aşan heyecanlı gençlerin alkışları, zindebat haykırışları arasında Lahor'dan ayrıldık. Rohri istasyonunda inerek 1889 da 4,000,000 Rupiyeye yapılmış olan İndus ırmağının muazzam asma köprüsünü, otobüslerde Sakkar'a giderek 1928 de yapılmış olan

¹ Babur Şah'ın torunu olan Ekber Şah Kanunî Sultan Süleyman'ın çağdaşıdır; 1556 da ölmüştür. Şehzadeliği zamanında babasının cariyesi Anarkali'ye olan meyli dolayısıyla facialı bir sergüzeç'e uğrayan, tarihi büyük abideleri yanında cariye yaptırdığı mütena türbe ile halkın hafızasında yer tutan Cihangirşah 1605 de ölmüştü. Anarkalenin sandukasında : (Tâ Kıyamet şükür güyem girdigârı hışrâ, ah ger baz binem ruyi yarı hışra) Kıyamete kadar tanrıma şükrederim, eğer yarimin yüzüdü sonra bir daha görürsem yazılı adı geçen muazzam camii yaptıran ve Evreng-zib (tahtın ziyneti) lâkabını alan Muhiddin Muhammed şah aynı zamanda Hindistan'da en büyük fütuhât yapmış olan yâni, hemen hemen bütün Hindistanı ele geçirmiş bulunan, hükümdardır. Mescidin kapısındaki kitabe hicrî 1084 tarihini taşımaktadır.

heybetli barajı seyrettik. (Barajın genişliği takriben 1800 metre). Bazısı 67 metre genişliğinde, 4 metre derinliğinde olan, üçü sağa dördü sola olmak üzere, ayrılan kanallarla sonsuz ovalar sulanmakta ve Pakistan'a refah getiren şeker, pirinç, buğday vesaire mahsullerin bol ölçüde elde edilmesine yaramaktadır.

Sakkar kasabası halkının idman kulübünde gösterdikleri heyecan yaptıkları ikram, mahallî dışlarından hediyeler, bilhassa barajın makedi hepimizi fevkalâde mütehasis etti.

2 Martta Dukri istasyonundan Hindistan'ın en eski kültürüne sahne olup Sümer kültürüyle çağdaş bulunan, İsa'dan önce 2500 yılına ait, meşhur Muhancodaro'ya gittik. Şehir üç mil çapında, 1100 mil sahayı işgal etmektedir. Geniş ve bazen bir mil uzanan, paralel ve dikey sokaklar modern bir Amerika sitesi tesirini vermektedir. Kamilen kapalı kanalizasyonu olan şehir dünyanın en eski sıhhi tesisatına sahip bulunmaktadır. Hafriyat buluntularını taşıyan müze bilhassa dikkate şayandır: Türü eşya arasında fil dişi mamulâtı, satranç tahtası, zarlar, minyatür maymunlar vesaire. İngiliz arkeoğları hafriyata devam ediyorlar.

3 Martta Karaçi'ye döndük. Akşamlayın ilk islâm akıncısı Abdullah'ın mezarının bulunduğu sahildeki mesirede efsanevî bir mehtap âlemi yaşadık. Ertesi gün Basra'ya hareket ettik.

Hülâsa ve umumî olarak diyebilirim ki Pakistan, hayat mücadelesini yenmek ve yükselmek için tutulacak yolu çok iyi kavramış Üniversitelerden köy okullarına kadar her ferdin okuması, aydınlanması için hummalı bir faaliyete koyulmuş, gazete, dergi, kitap neşrine geniş ölçüde önem verilmiş bulunmaktadır.

Millî Eğitim alanında 4 Üniversite, 87 erkek- 14 kız kolleji, bana verilen resmî makine yazısı istatistiğe, 1500 den fazla erkek - 120 kız haykul, 4000 erkek - 850 kız ortaokulu, 32,000 erkek - 6000 kız ilkokulu, 183 erkek- 76 kız medresesi, 99 erkek- 11 kız beden terbiyesi enstitüsü, 97 erkek - 12 kız san'at okulu bulunduğunu kaydedersen Millî Eğitim hususunda bir fikir vermiş olurum.

İktisadî bakımdan memleketin refahını arttırmak için gerekli tedbirleri, bilhassa geniş ölçüde sulama tesisatı yoluyla ziraatin gelişmesini, önemle ele almışlardır. Başlıca 22 kanal'da 8 milyon ton pirinç, 3 milyon tondan fazla buğday, mühim bir yekûn tutan şeker kamışı, ihraç emtiasf olmak üzere dünya ihtiyacının yüzde yetmiş beşini sağlayan kenevir ile pamuk önemli yer tutmaktadır. Vaktiyle bir kül teşkil eden memleketin endüstrisi bugünkü Hindistan'da kalmıştır.

Umumî Heyetiyle hareketli, müreffeh olan Pakistan'ın bizim ihraç mahsullerimizin hemen hepsini satın alabilecek kudrette olduğunu söy-

liyenler vardı. Bu hususta Milletimize karşı gŕsterilen resmî, hususî büyük sempatinin mŕhim Őlçŕde mŕessir olacağını zannederim.

Netice itibariyle fiilen Őahidi olduğumuz kŕltŕr hamileri dolayısıyla Pakistan dŕnya muvazenesine Önemli bir sulh unsurunun kuvvetli namzedi bulunmaktadır.

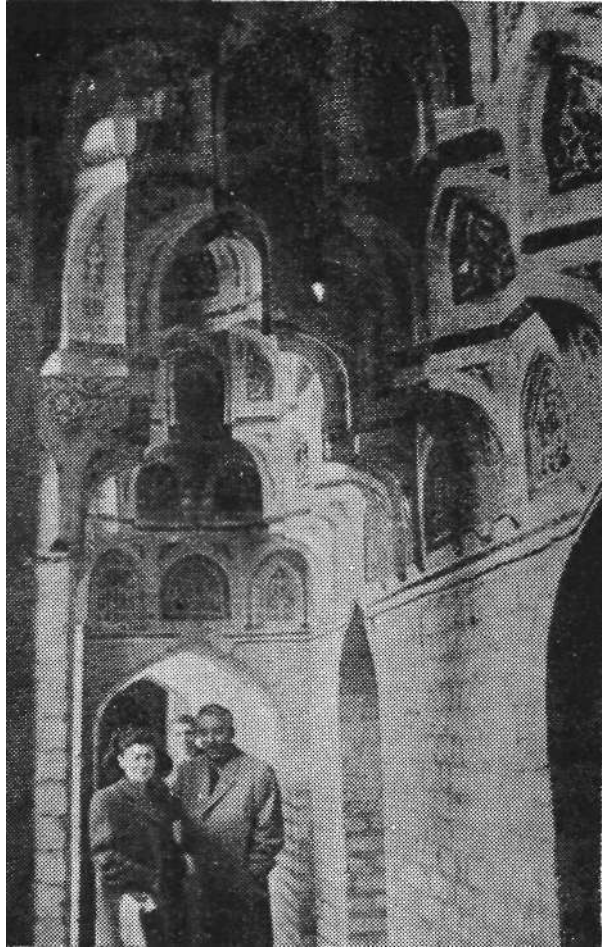
**Res. 1 - Bağdad'da Birinci Cihan Harbi'nde yurd uğruna
can veren şehidlerimiz huzurunda**

Res. 2 - Bağdad'da Irak Maarif Vezîri'nin ziyafetinde

Res 3 — Tâk i Kistrâ : Sâsânî hükümdarı I. Şâpûr'un meşhur kabul salonu.

Res. 4 — Bağdad'da Abbasi'lerden kalma biricik bina : Dâr-ul-Hilâfe.

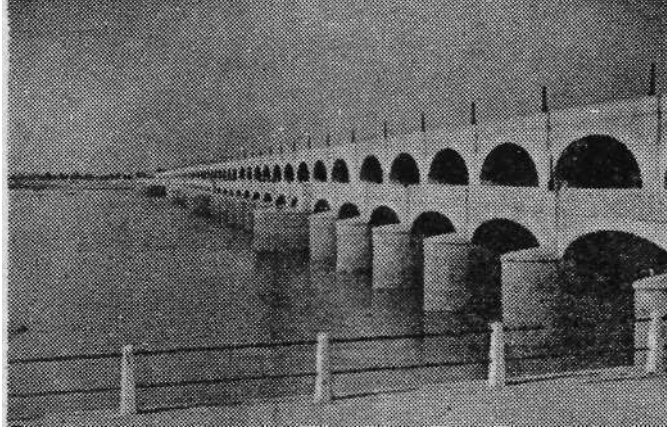
Res. 5 — Pakistan Umumî Valisi (Devlet Başkanı) nın kabul töreni.

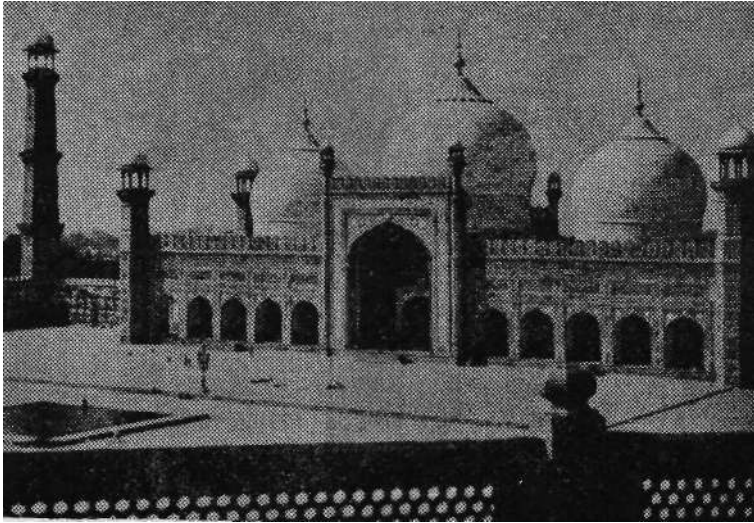
Res. 7 — İstasyonlarda heyecanlı karşılamalardan biri.

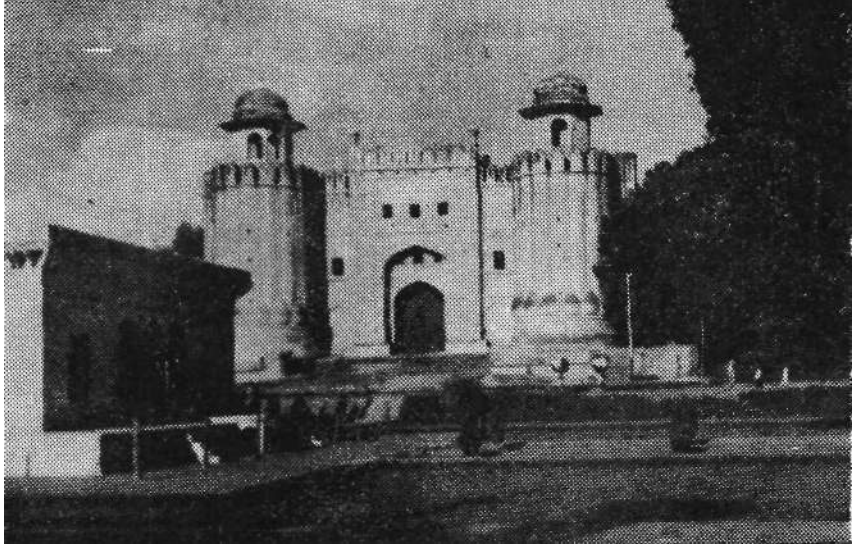
Res. 6 — Bayan Cinnah'ın heyetimizi kabulü.

Res. 8 — İndüs ırmağı üzerinde büyük baraj.

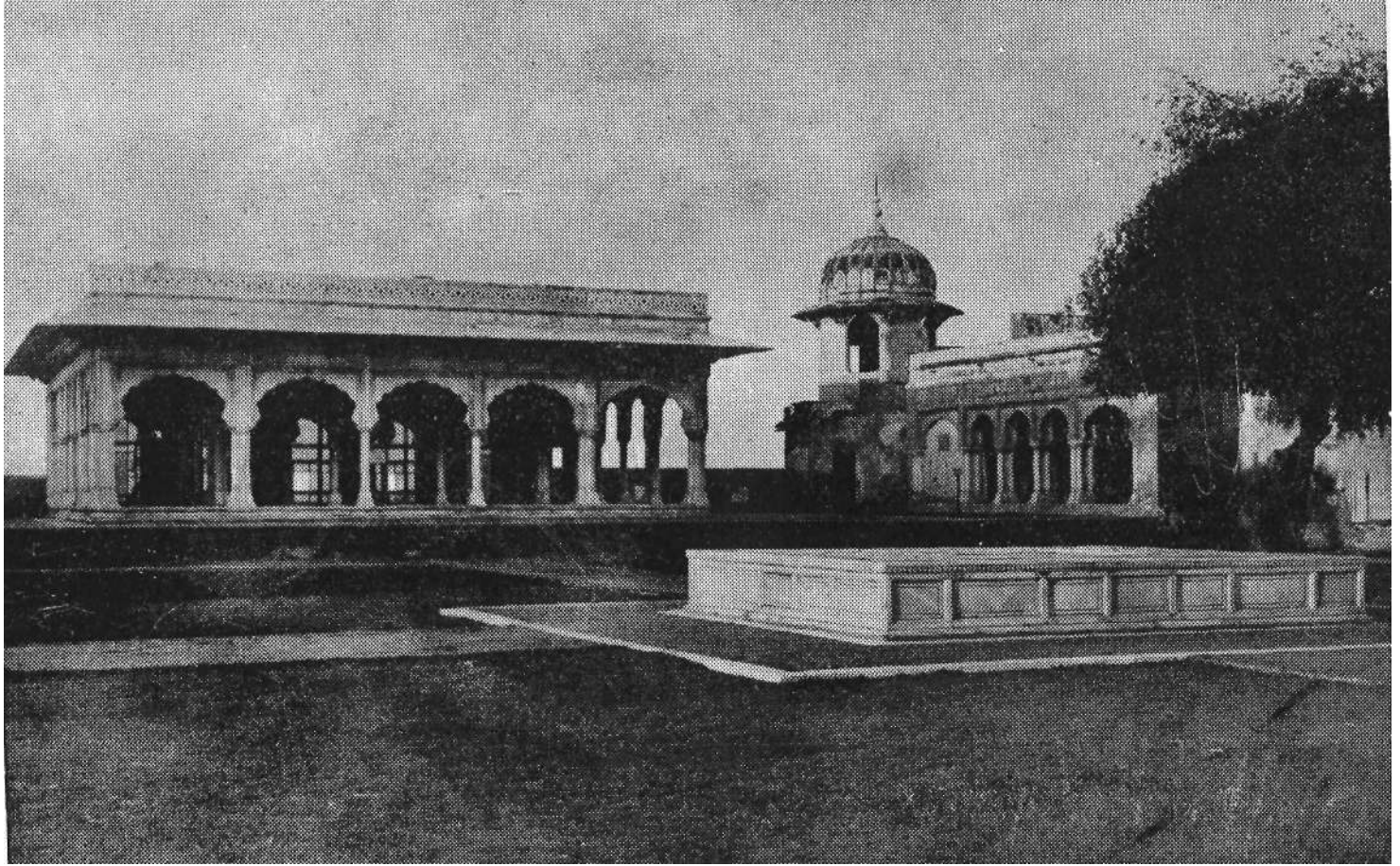
Res. 9 — Lahor'da Mescid-i Şâhî.

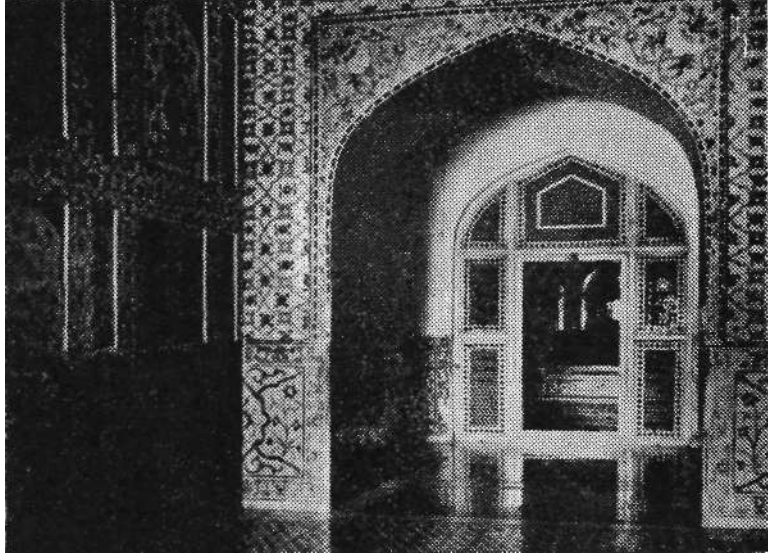
Res. 10 • - Lahor'da Ekber-Şâh sarayının kapısı.

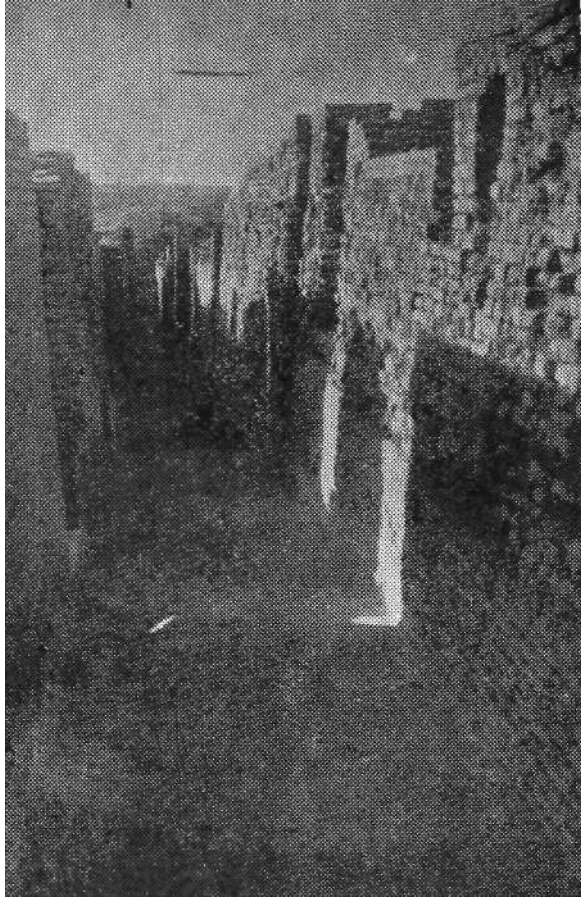
Res. 12 — Lahor'da Cihângîr-Şâh türbesi.

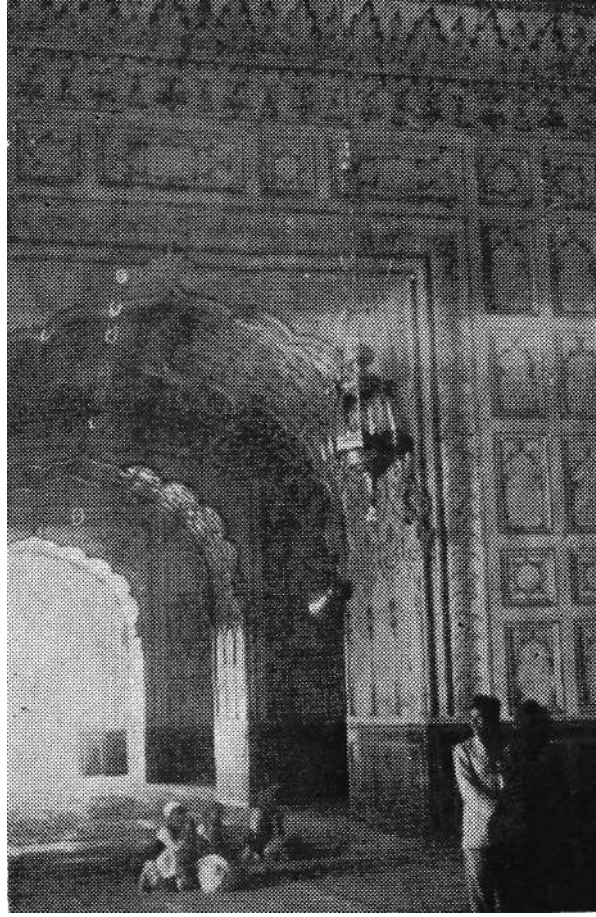
Res. 11 - Lahor'da Cihângîr-Sâh sarayının Kurultay mahalli.

Pes. 13 — Cihângîr-Şâh türbesinin iç görünüşü.

Res. 14 — Mohencodaro hafriyatından bir görünüş.

Res. 15 — Cihangir-Şâh türbesinin iç tezyinatı.